

Цуркан М. В.,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СЛОВА-РЕЧЕННЯ ЯК КОНСТАНТА ЕКСПРЕСИВНОСТІ РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ (на матеріалі творів Марії Матиос)

У статті розглянуто комунікативні характеристики слів-речень у прозових творах відомої української письменниці Марії Матиос. У художньому мовленні ці синтаксичні одиниці є яскравим засобом змалювання внутрішнього світу персонажів та вираження експресивності.

Ключові слова: константа, ідіостиль, слова-речення, експресивність, комунікат.

В статье рассмотрены коммуникативные характеристики слов-предложений в прозе известной украинской писательницы Марии Матиос. В художественном вещании эти синтаксические единицы является ярким средством изображения внутреннего мира персонажей и выражения экспрессивности.

Ключевые слова: константа, идиостиль, слова-предложения, экспрессивность, коммуникатив.

The article deals with the communicative characteristics of word-sentences used by the famous Ukrainian writer Maria Matioş in her prose works. These syntactic units can be the bright means of expressiveness as well as serve for the description of the personal inner world.

Key words: a constan, idiostyle, word -sentences, expressiveness, a communicant.

Вивчення мови художньої прози відомої української письменниці Марії Матиос, зокрема речення-висловлення як одиниці синтаксису, засвідчує неповторний мовний світ гуцульського народу, його особливе світосприйняття, психологію. Мовний матеріал тексту визначає його художньо-мовну специфіку, а також відтворює стильову манеру митця. Н.В. Гуйванюк зазначає: “Роль митця як творця висловлення надзвичайно велика, адже важливим є не тільки те, що мовець здійснює вибір структури, висловлення і відповідних одиниць номінації, якими він заповнює цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловлення завдяки своїй комунікативній компетенції, знанням і здатності до творчості” [4, с. 180].

Письменник, перебуваючи у сфері національно-мовної картини світу, створює власну індивідуально-авторську, незалежну картину світу митця, яка відображає мовну свідомість автора, специфіку його мовної поведінки, тобто ідіостилю. На зв'язок ідіостилю з мовною картиною світу вказує С. Бирик: “Індивідуальність мовостилю прозаїка залежить від співвідношення мовних одиниць художньої оповіді з ознаками книжне, розмовне, фольклорне, народнопоетичне, що відбиває глибинний зв'язок стилістики з історією літературної мови, віддзеркалює шляхи становлення, джерела поповнення, формування, диференціації одиниць стилістичної системи художньої мови в процесі її культурно-історичної модифікації” [2, с. 52].

Безперечно, при творенні художнього тексту автор використовує різноманітні засоби, з-поміж яких надзвичайно важливими є особливості синтаксичного рівня. Адже, як зазначає Н.В. Гуйванюк, “важко знайти двох людей, які б будували своє мовлення абсолютно однаково, хоч їх лексикон може бути і до певної міри тотожним. Значення синтаксису визначається не лише смисловою і стилістичною значущістю синтаксичних одиниць, але передусім тим, що речення відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності” [4, с. 413].

Особливо актуальним питанням синтаксису розмовного мовлення є його експресивність, яка виражає ставлення мовця до навколишнього світу, до адресата, а також до власного повідомлення. Дослідження загальних проблем експресивного синтаксису та розвитку його конструкцій у мові пов'язане з іменем Шарля Баллі, який на межі ХІХ та ХХ століть звернув увагу на афективність, як обов'язковий компонент будь-якого висловлювання. Учений убачає в афективному чиннику вираження суб'єктивного світу мовця й використання мовних засобів для впливу на адресата. Мовознавець закликає вивчати мову в тісному зв'язку з повсякденним життям людини, її поведінкою, емоціями, оскільки живе розмовне мовлення має бути насамперед об'єктом вивчення лінгвістики.

На думку Н.В. Гуйванюк, під поняття “експресивного синтаксису” підводять різноманітні синтаксичні побудови, які передають певну інформацію адресату і водночас привертають його увагу, максимально акцентуючи на важливості інформації [1, с. 267].

Саме експресивізація висловлень є одним із проблемних питань синтаксису сучасної української мови, адже мовленнєва експресія, як зауважує В.А. Чабаненко, – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс внутрішньомовних, психічних та соціальних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову [13].

Яскравим способом вираження експресивності розмовного мовлення є такі синтаксичні одиниці, як слова-речення, або нечленовані комунікати. Метою нашого дослідження є з'ясувати комунікативні характеристики слів-речень у прозових творах Марії Матиос “Майже ніколи не навпаки” “Нація”, “Солодка Даруся” (див. перелік умовних скорочень використаних джерел).

Як відомо, кожне речення характеризується певними граматичними ознаками: виконує комунікативне завдання, наділене інтонацією, повідомляє про певну ситуацію, має предикативність, структурну схему у відповідних формах і реалізаціях. Проте не всі комунікати підлягають логіко-синтаксичному членуванню. Адже є структури, які складаються з одного слова або нерозкладної єдності часток (еквівалента речення). Це так звані слова-речення (нечленовані комунікати) своєрідність яких полягає у тому, що вони не мають граматичного зразка речень, виражені переважно службовими словами, не містять у собі значення диференційованого вираження суб'єкта, об'єкта дії, ознак, кількості. Під словами-реченнями слід розуміти синтаксичні одиниці типу: *Так, Ні, Аякже, Справді, О, Ой!, Ага, Ех!* та ін., які обслуговують розмовне мовлення. Такі комунікати не мають у своєму складі

ні граматичної основи, ні поширювачів. Вони нагадують речення тим, що мають: інтонацію закінченого чи відносно закінченого повідомлення; властивість приєднувати інші частки, вставні слова, повтори; властивість поширюватись словоформами; властивість вступати в синтаксичні відношення з іншими висловлюваннями [5, с. 5].

Слова-речення – специфічний тип речень, які не можна кваліфікувати ні як двоскладні, ні як односкладні, тому що вони виражають реакції, відгуки мовця на висловлювання співрозмовника, ствердження або заперечення, згоду чи незгоду, емоційну оцінку інформації або ж містять спонукання до дії.

У мовознавстві нечленовані комунікати кваліфікують по-різному. О. Пешковський, розглядаючи вставні слова, згадав про деякі стверджувальні і заперечні частки [8, с. 371], О. Шахматов виділив окремі вислови у вигукові безпідметові речення [14, с. 86].

Уперше докладно описав подібні конструкції М. Поспелов, який і назвав їх словами-реченнями та розглядав як підтип односкладних утворень [3, с. 79]. О. Галкіна-Федорук довела, що такі конструкції не можна вважати ні двоскладними, ні односкладними, оскільки вони не мають членів речення. Називати їх словами-реченнями також не точно, бо однослівними можуть бути й інші речення – номінативні, безособові тощо. Найхарактернішою рисою таких конструкцій “є не тільки їх синтаксична не розчленованість, а й абсолютна їх неподільність на звичайні структурні склади – підмет і присудок” [11, с. 438]. Тому О. Галкіна-Федорук назвала їх неподільними реченнями [11, с. 438-441].

У вітчизняній лінгвістиці конструкції з частками, модальними словами, вигуками найдетальніше охарактеризував П. Дудик, який слідом за Л. Булаховським зараховує їх до еквівалентів речення [6, с. 73] і називає словами-реченнями [6, с. 289]. Мовознавець зауважує, що “слова-речення є своєрідними з різних поглядів: синтаксичного – не мають будови речення, будь-яких його членів, не поширюються за допомогою пояснювальних слів; морфологічного – виражаються переважно службовими словами, і лише деякі типи повнозначних речень репрезентують їх; функціонально-змістового – через синтаксичну нечленованість не містять у собі значення диференційовано вираженого суб’єкта і об’єкта дії, самої дії, різних ознак, кількостей тощо” [6, с. 290].

Термін “слова-речення” також використовує у своїх дослідженнях Н. Шведова, але зараховує їх до відносно незалежних висловлювань [9, с. 420].

Автори навчального посібника “Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання” (Київ, 1994) зазначають: “Очевидно точніше визначати такі конструкції все-таки не реченнями, а висловлюваннями чи комунікатами, бо вони передають категорії ствердження, заперечення, питання (логічні), спонукання, емоції, оцінки (модально-емоційні). За способами вираження такі конструкції можна назвати неповнозначними комунікатами, бо вони виражаються переважно неповнозначними словами – частками” [10, с. 292].

Слова-речення найбільш характерні для діалогічного мовлення, а тому переважно вживаються в розмовному, художньому й публіцистичному стилях з метою передавання реакції, відгуків адресанта на повідомлення адресата, найчастіше – на його запитання. Нечленовані комунікати зрозумілі лише у контексті або в ситуації. Оскільки за своїм значенням і роллю в реченні вони близькі до вигуків, то часто виражаються ними або разом із ними.

Вигуки виконують важливу комунікативну функцію, суть якої полягає в тому, що вони беруть участь у створенні таких оцінко-модальних планів висловлення, як позитивна або негативна реакція мовця на певну ситуацію чи категоричне вираження спонукання, характеристика дії, процесу чи стану [12].

З огляду на те, які функції в реченні виконують нечленовані комунікати, а також за такою ознакою, як синтаксично нечленоване вираження модально-логічних категорій (значень) ствердження, заперечення, питання, спонукання, емоційної оцінки тощо, розрізняють такі слова-речення, як стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, а також до них зараховують слова мовного етикету.

Слова-речення, зазвичай, становлять окремі репліки в розмові двох чи більше осіб, наприклад: – *Ти здурів, брате, чи маковиння напися? Це поле належить мені!* – **Як?!** – *Отак. Я документ маю* (М.н.н., с. 55). Зрідка такі побудови вживаються у складі повнозначних речень для підсилення сказаного: – *Ну, то приходи, любий Іванку, у вівторок.* – **Е-е-е, ні, вівторок – напасний день** (СД, с. 40).

В усному мовленні слова-речення виділяються інтонацією та паузами, а на письмі – комами, знаком оклику, знаком питання, як-от: – **Ні**, – *хрипко проговорив Коляй* (Н., с. 142); – **Овва!** – *котрийсь із колядників хотів пирснути, але Граб люто подивився в його бік* (Н., с. 11); – **Що мені не треба було робити, Марійо?! Що? Кажіть!** (СД, с. 77).

Стверджувальні комунікати, зафіксовані у прозових творах Марії Матіос, передаються такими формами, як **так, отак, добре, правда, ая-ая, ага** та їх звуковими й інтонаційними варіантами.

Слово-речення **Так** є звичайним у всіх стилях мовлення, проте воно може набувати різних семантико-експресивних відтінків, залежно від ситуації та від того, з якою метою його використовує мовець. Зазвичай, **Так** дає пряму позитивну стверджувальну відповідь на поставлене запитання. У творах письменниці ми зафіксували варіант стверджувальної відповіді з відтінком підтвердження сказаного, як-от: – *Із Коляєм?! – подив сина був такий невідробний, що він устав зі стільця й знову сів.* – **Так ... Із Коляєм ...** (Н., с. 166). В одних випадках цей комунікат репрезентує увесь зміст репліки-відповіді, а подекуди до його структури входить модальний компонент – частка **ну** чи вставне слово зі значенням ймовірності. У тексті зафіксовано поєднання цих конструкцій, наприклад: **Ну, так... певно, що так ... а як вона хотіла інакше?** (М.н.н., с. 112); **Ну, певно що так.** *Сліпа і безпам’ятна ревність. Бо Німий мовчав, а Кирило тоді різав солонину і ворухив губами* (М.н.н., с. 168); **Ну, так.** *Що старший молодий від молодої вдвоє і ще трошки, то правда* (М.н.н., с. 82). Як бачимо, модальна частка **ну** вживається для надання висловленню чи окремому слову більшої сили, виразності.

Подибуємо у розмовному мовленні й поєднання вигука **о** зі словом-реченням **так**, що підсилює емоційну виразність стверджувального комуніката: **О, так!** *Той, хто перший придумав цей хитрий у своїй бездоганності келишок, очевидно, був великим майстром інтриги й фантазії.* (М.н.н., с. 90).

Варіантами слова-речення **Так** у художньому мовленні Марії Матіос виступають стверджувальні синтаксичні конструкції з повторами **Так-так**, **Так то так**, **Ая-ая** (діалектне).

Найчастіше автор використовує у розмовному мовленні комунікат **так-так**: *Але отут, навколішки перед доньчиним диваном, зачув Дмитро вперше, як заворушилася в грудях холодна гадина неприязні до світлого Таниного волосся. Так-так, не до самої Тани, а лише до її волосся* (Н., с. 211) або *А далі він відчув полегкість. Так-так. Кейван почув, як у ньому знову прокидається приспана злість* (М.н.н., с. 161). Стверджувальне висловлення **так-так** підтверджує думки мовців, уточнює те, що насправді відчуває герої у момент мовлення.

Нечленована інтонаційно подовжена структура **Та-а-а-ак** виражає не тільки ствердження, але й ставлення до почутого, його обдумування й одночасно підсумовує власні роздуми з метою точнішого розуміння достовірності інформації, як-от: – **Та-а-а-ак ...** – *протягнув Дідушенко, ніби випустив пару кілець від цигарки* (СД, с. 165); – **Та-а-а-ак ...** – *Дідушенко на цей раз говорив якось підозріло повільно, спокійно, не матюкаючись* (СД, с. 165). У тесті діалогів натрапляємо на паралельне вживання подібних варіантів, на кшталт: – **Та-а-а-ак**, – *нотар не пропускав нагоди, щоб протягнути слово. – Так. Ви знайшли начебто його залишки ...* (М.н.н., с. 64).

Стверджувальне слово-речення **так ...** у вигляді інтонаційно незакінченої (обірваної) структури вживається для того, аби підтвердити правильність вчинків співрозмовника або уточнити його подальші дії, а також обґрунтувати свою згоду з ним і виразити власне ставлення до побаченого чи почутого, наприклад: *Пам'ятай, ти – глибока заїка, щоб видобути слово, тобі треба цілу хвилину ... Так ... Молодець! Чудово!* (Н., с. 118); **Так ...** *За це ... І за це тобі сказала ... – Юстина загинає пальці, в умі рахуючи щось. – ... Щоби тіло на ніч не лишали саме ...* (Н., с. 240).

Синтаксична стверджувальна одиниця **так то так (так-то так)**, яка у мовленні здебільшого вживається на початку речення і виражає часткову згоду зі співрозмовником із відтінком протиставлення чи заперечення чогось: – *... Сільські парубки призвали його Довбушем. Казали, дивіться, одну любовку має, аби не вмер через неї. І так воно ся злучило ... – Так то так, але правдивий Довбуш мав не одну любовку ...* (СД, с. 180). Також такі висловлення можуть бути елементом внутрішнього монологу персонажа чи автора: **Так-то так**. *Свої фуки кожен чоловік має. Проте надокучливий хробак сьогодні точить батькове серце* (М.н.н., с. 82).

Особливістю вираження ствердження у розмовному мовленні буквинців є використання діалектного слова-речення **ая-ая (ая, ая)**, яке походить з німецької мови (від нім. ja – так), як-от: – *А все від того, Варварко любя, що ви не сповідалися цього року ... та й на невістку грішите ... Ото Бог вам посилає знаки. – Ая-ая, Марійо ... що не сповідалася – то не сповідалася, так мені ся получило ...* (СД, с. 30); – **Ая, ая**, – *відповідала, всміхаючись, молодиця, – а ми подеколи дивуємося, що деяким газдиням також густо тої справи багнеться* (Н., с. 161).

Також до стверджувальних комунікатів художнього мовлення Марії Матіос відносимо й слово-речення **отак**, яке вживається для категоричного підтвердження попередньо сказаного, на кшталт: *Ви знаєте, що я член райкому і не потерплю, щоб член бюро райкому розводив у своїй школі такий бардак. Отак!* – *і генув кулаком по директоровому столі* (СД, с. 51); *Так що молода хай тішитися, що їй дістався газдовитий та статечний чоловік, а не який помело. Буде легше з іншими газдами брататися. Отак!* (М.н.н., с. 87).

У рамках стверджувальної модальності в діалогічному мовленні фіксуємо слова **добре, правда**. Наприклад: – *Ніхто. Я шукала свою корову. А вони там уже були. – Добре. Тоді скажи мені таке ...* (СД, с. 175) або – *Я нічого не давала, – заплакала Матронка. – Добре-е-е. Ти нічого не давала* (СД, с. 175). У першому реченні мовець пристає на пропозицію співрозмовника (хоча й не до кінця погоджується з ним) з метою продовжити розмову, аби з'ясувати необхідну йому інформацію, а в другому – ще й одночасно обдумує почуте, спеціально протягує вимову слова, щоб “виграти” час на формулювання наступного питання.

Модальний комунікат **правда** використовується тоді, коли мовець погоджується з думкою, міркуванням співрозмовника, як-от: “*Оксано Стратонівно, правда, мій татко тоді вже буде вдома й ви йому віддасте цей лист?*” – “*Правда, Васильку*” (Н., с. 204). У цьому реченні також фіксуємо той випадок, коли слово **правда** є питальним словом-реченням теми й стверджувальним комунікатом реми, що виражає емоційну гармонію у спілкуванні мовців.

Синтаксична структура **що правда – то правда** є свідченням абсолютної згоди з адресантом, що супроводжується прикладом-підтвердженням із власного життя у наступному реченні, наприклад: – **Що правда – то правда.** *І мене не один просив, але таки упросив лиш один* (СД, с. 183).

Ще одну групу слів-речень мовної канви письменниці становлять **заперечні нечленовані комунікати**, якими виражається незгода з чийм-небудь висловлюванням чи дією. Найтиповішою синтаксичною одиницею цієї групи є заперечне слово-речення **ні**, яке може набувати різних модально-експресивних відтінків, наприклад: – *... це також ти, чи ті, що тебе послали до ріки, допомогли сховатися двом чоловікам з нашого боку тиждень тому?* – **Ні.** *Я вам казала: наша хата недалеко від ріки, і в лугах ми пасемо худобу* (СД, с. 175); – *А Бог добрий. Та й люди допоможуть. Ти не один, що хотів нам допомогти. – Ні,* – *зітхнув Михайло. – Я вже краще в Сибір піду ...* (СД, с. 179). У першому реченні **ні** вжито для підсилення заперечення сказаного раніше, що доводиться ще раз у наступній структурі, в другому – мовець заперечує факти, явища попередньої репліки-розповіді й висловлює власну думку щодо почутого.

Змістове та емоційне підсилення заперечення у мовленні досягається за допомогою відповідного інтонаційного виділення. Висловлення стає емоційно вагомішим, якщо **ні** подвоюється (**ні-ні**), як-от: **Ні-ні,** *жоден сатана не має такої сили, як прості люди у час заздрості, ненависті і помсти ...* (СД, с. 71); – *Чи не скоїла чого тут без мене моя пані дружка, пане-товаришу офіцер, – Василюк знову робила наголос на “і”, – що ви так ретельно опікуєтесь нею?* – **Ні-ні,** *просто ваше весілля співпало з деякими нашими операціями* (Н., с. 162).

Експресія заперечення досягається й шляхом поєднання **ні** з часткою **та**, яка підсилює заперечувальний зміст слова-речення: – *Ще до того, як їй знов лихо стало? Та ні, вже по тому* (СД, с. 4).

У заперечних комунікатах з вигуками (*о, ой, е-е-е*) відображено широкий спектр емоційно-оцінних значень, зокрема вигук *о* вживається для підсилення емоційної виразності заперечення: *Та гріха він не мав. О, ні. Гріха він не мав* (Н., с. 192). Заперечне висловлення, до складу якого входить вигук *ой*, виражає заперечення з відтінком досади, жалю, горя: – *А тепер панську голову маєш ... – Ой ні...* (Н., с. 30). Дещо іншу синтаксично-стилістичну функцію виконує вигукова структура *е-е-е*, яка використовується для передавання незгоди з чіми-небудь словами чи діями: – *Хто дякує за мертвого, жінко?!.. – мало не скрикнула Марія. – Е-е-е, ні ... Міцва по-нашому – це добра справа* (Н., с. 48).

Також у розмовному мовленні героїв подибуємо явище, коли заперечне слово-речення *ні* у супроводі вигука *о* вступає в змістовий зв'язок із звертанням, що у поєднанні з мімікою, жестами вносить певну емоційність, конкретизує заперечення, доповнює його, наприклад: – *У мене вже такий час настав ... – перемовчавши, стиснув плечима Михайло і сів на поріг млина. – О, ні, добрий чоловіче! – захитав Гершко головою так, ніби знав щось йому лиш відоме* (СД, с. 114).

У творах Марії Матіос натрапляємо на заперечні слова-речення, з допомогою яких письменниця не погоджується з міркуваннями, висловленими раніше. Часто комунікат *ні* в таких синтаксичних структурах може вживатися у супроводі частки чи сполучника, як-от: *Коли Даруся збиралася до тата, вона мало що розуміла. Ні, не так – розуміти вона розуміла, але виду не подавала* (СД, с. 21); *Хіба що дуже потолочені уздовж самої води трави та важкі, мов ковани, – явно не жіночі – сліди на піску. Але ні, не так, Михайлові відкрилися не просто сліди – а ціла тупотнява слідів біля самої води ...* (СД, с. 100); *Вона якраз була в виходку, коли почула стрільбу, та так там і пересиділа до ночі, поки не втекла в ліс. Але ні! Хто її може знати зі сторонського люду?* (Н., с. 150).

Характерною для мовлення буковинців є заперечна діалектна частка *ба*, яка вживається для вираження заперечення сподіваної дії, причому далі, як правило, розкриваються причини неможливості її виконання: *Рада би ... та ба!* (СД, с. 75); *Треба йти до тих, за кого певна. Та ба, тих також позабирали* (Н., с. 95); *Їй багато не треба – лише дванадцять хат. Ба, вже одинадцять, бо сама Фрозина буде першою, а хто буде другою?* (Н., с. 94).

Зрідка фіксуємо неповне заперечення у вигляді сполучення слів *не зовсім*, як-от: – *Це так, якби ми два рази святкували Маланку? – запитала її собі Марія. – Не зовсім, – усміхнулася Естер* (Н., с. 52).

Серед нечленованих комунікатів прозових творів буковинської письменниці натрапляємо на **питальні слова-речення**, які мають виразну інтонацію питання й різні логічно-модальні відтінки та виражені стверджувальними або заперечними словами *так, ні* чи їх синонімами, а також модальними словами *добре, правда*, питальними займенниками *хто, що*, займенниковими прислівниками *як, де, коли*, частками *хтозна, га*.

Найчастіше питальні синтаксеми у діалогічному мовленні героїв вживаються з метою одержати пряму відповідь на запитання, як-от: – *... І тоді я тебе відпишу. Добре?* – *зазирнув у очі* (СД, с. 175); – *Але мамка плакала? Так?* (СД, с. 170); – *Ти прийшла мене просити за Уласія. Так?* (Н., с. 28).

Також у текстах зафіксовано й питальні комунікати у вигляді так званих перепитів, які мають експресивний уточнювальний відтінок питання, що сам мовець розгортає, не до кінця розуміючи ситуацію, наприклад: – *Що мені не треба було робити, Марійо?! Що? Кажіть!* (СД, с. 77); – *... І чому вони всі змовчали, і ніхто із церкви не вийшов? Чому?!* (СД, с. 151). Сюди відносимо й питальне слово-речення, виражене розмовною питальною часткою *га* (часто у поєднанні зі звертанням): *А де він перебував від двадцять третього падолиста до Великодня? Га?* – *нотар зазирає у очі Павлові. – Може, він з якихось причин переховувався?* (М.н.н., с. 64); *Може тебе і випустили би? Га, татку?* (Н., с. 206). Використовуючи перепити, адресант прагне почути тільки конкретну, чітку відповідь на запитання й спонукає співрозмовника до продовження розповіді.

Питальні конструкції, що використовуються після повного розповідного речення, вживаються з метою з'ясування причини дії, про яку йдеться у попередній синтаксичній одиниці, на кшталт: *Від минулої осені, відколи на Галіцію прийшли совіти, на той бік утекло пару люду і з Михайлового села. Чого? Для чого?* (СД, с. 110); *Я став злодієм – і Бог мене не карає. Чому?* – *питав себе Михайло, чуючи, як тривожно б'ється йому серце в грудях* (СД, с. 179); *У Товарниці люди гинуть як мухи. За що?* (Н., с. 22); *Забрали, іроди, забрали. І чого?* (Н., с. 93). Мовець (автор або герой), констатує те чи інше явище, не лише чекає інформації від співрозмовника, а й сам одночасно міркує, роздумує, аналізує, шукає відповідь на питання.

Подібними до попередніх синтаксем є питальні комунікати, за допомогою яких мовець хоче почути відповідь-підтвердження уже відомого йому факту, наприклад: *Ти в Товарниці найкраща білілниця. Правда?* (Н., с. 25); – *... Та я й без дзеркала парубок – що треба. Правда?* (Н., с. 103); *А ось підпис вашого батька на моєму документі. Це ж його підпис. Так?* (М.н.н., с. 65). До цієї групи відносимо й питальне слово-речення *так чи не так*, яке дає можливість мовцю підтвердити або заперечити почуте: *Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постолах. А на пролюдень маєш телячі вироб'єки. Так чи не так?* – *сама питала і сама собі відповідала Василина* (СД, с. 116).

Найчастіше у мовленні героїв прозових творів Марії Матіос вживаються питальні конструкції, виражені питальними займенниками *хто, що*, які у поєднанні із прийменниками *за, про*, часткою *ну*, сполучником *а*, передають різні відтінки запитання. Контекстне оточення, ситуація мовлення, інтонаційне забарвлення допомагають зрозуміти, яку саме функцію виконує конкретний комунікат. Наприклад, за допомогою того самого питального слова, але в певних мовленнєвих умовах мовець передає різні почуття: переляк, здивування, нерозуміння, розчарування, обурення, відчай тощо: – *Що?* – *запитала всіх разом і всі разом сплакали. – Тато ...* (Н., с. 15); *Що? Вона плаче? Чого вона плаче, оця закривавлена жінка?* (Н., с. 34) – *Чому вони кажуть зупинитися? Що?* (Н., с. 35); – *Але хто може посвідчити, коли наступила його смерть? Хто? Павло почував голову* (М.н.н., с. 64); – *Хто?! – Гаврило кидається з кулаками до Петруні і б'є її в голову, в плечі, в груди* (М.н.н., с. 104); – *Що це? – перепитує вражено хлопець. Так, ніби щойно об нього зачепилася блискавка* (М.н.н., с. 102).

Оклична інтонація в питальних словах-реченнях виражає інтенсивну реакцію мовця на певні події, явища, на сказане кимось, як-от: – *Завтра за вами прийдуть, Василю ... – сказав Корнільо й опустив важкий лантух заліза*

Василеві на плечі. – **За що?!** (Н., с. 70); – *Тата скоро не знайдемо. – Як?!* (М.н.н., с. 49); *Бо я знайшов його коло ватри серед колиби. Обгорілого. – Де?!* (М.н.н., с. 50); Інтонування побудов питально-експресивне, що виражає справжній подив, почуття тривоги, неспокою, переляку.

Також у діалозі зафіксовано одночасну вимову експресивних вигуків кількома комунікантами, що є характерним для розмовного мовлення, наприклад: – *Тато переписав заповіт, – рівно відповів на те Оксентій ... – Коли?!* – одночасно нервово запитали війт і Павло. І так само одночасно розвернулися до Оксентія (М.н.н., с. 56).

Почуття сумніву у художньому мовленні письменниці передано за допомогою частки **хтозна** з питальною чи незакінченою інтонацією. Вона (частка) може стояти як на початку речення, так і в кінці синтаксичної одиниці: *Може, тому й не любив пускати слово на люди. А може, не дуже й людей любив, а лиш – роботу для них. Хтозна?* (СД, с. 39); *Хтозна ... може, саме так вибрані природою чи Богом люди стають психотерапевтами, ворожбитами, провидцями, священиками, блаженними, богомазами?* (СД, с. 67).

У мові творів Марії Матіос подибуємо й **спонукальні слова-речення ади, а-ну, гайда, гай, агов, а-ну-ко, хіта-а-а**, які містять певне спонукування – заклик до дії, привернення уваги, прохання, наказ та ін. Такі нечленовані одиниці відтворюють емоційну реакцію мовця на певну ситуацію й втілюються у відповідній інтонації та супроводжуються жестово-мімічними рухами. Часто їх оформлювачами виступають вигуки та близькі до них слова.

Спонукальні розмовні комунікати **ади, а-ну, а-ну-ко** слугують засобами привернення уваги до певного явища, а також виражають зацікавлення, інтерес до кого-, чого-небудь, подекуди автор використовує їх з метою передачі здивування, зауваження, застереження. Наприклад: *“Ади, солодка Даруся знов купатися йде”* (СД, с. 10); *Ади, цей Петрюк, що коло кузні живе, ви думаєте Петрюків син?* (СД, с. 183).

Якщо вигукове слово стоїть безпосередньо біля дієслова, то воно підсилює спонукальну дію, на кшталт: – ... *А-ну, подивися, деякі молодіці в селі витворяють таке ...* (СД, с. 58); – ... *Ади, пакують зараз на фіри* (СД, с. 131); – *А-ну, будь тихо ...* (Н., с. 27); *А-ну, дивися, верстак мого діда – Сава* (Н., с. 227); – *А-ну-ко сиди й слухай, що кажуть тато! – притиснув рукою синове плече. – Я тобі бабинські бесіди не переказую!* (М.н.н., с. 10).

Вигук **гайда** найчастіше вживається як заклик іти куди-небудь, як-от: **Гайда, Іване, щоб не був такий мудрий коло розумних** (СД, с. 75).

Речення, у складі яких фіксуємо комунікат **гай**, зазвичай, виражають прохання або наказ припинити дію чи навпаки розпочати виконувати, наприклад: – **Гай, буде вам знущатися, – Корнелія явно не сподівалася на таку похвалу, через що загнулася** (Н., с. 132); ... **Гай, дочко, будемо збирати речі мої з паркана, поки ще пороху на вулиці не збиті, а потому ще тут погріємося на сонечку** (Н., с. 231).

Вигукова конструкція **агов** уживається з метою привернути чиюсь увагу, покликати когось або відгукнутися на чийсь заклик, на кшталт: **Агов!!! Стань, дівко!** (Н., с. 153); **Агов! Де тота гойданка, що розгойдала-розкалатала серце, як дзвін ...** (М.н.н., с. 132).

Також нами зафіксовано у тексті локальний вигук **хі-та-а-а ... хі-та-а-а ...**, який мовець використовує як супроводження відповідної дії (хитання, погойдування), як-от: **“Хі-та-а-а ... хі-та-а-а ...”** – *муркоче собі під ніс Маринька й щосили розгойдує хітанку під самий верх груші* (М.н.н., с. 129).

Найчисельнішу групу слів-речень у мовотворчості письменниці представлено **емоційно-оцінними комунікатами**, що свідчать про мовну експресію художнього мовлення та самотніть розмовної стихії в ідіостилі автора. Саме за допомогою експресивних синтаксичних одиниць персонажі можуть найповніше і найглибше передати свої переживання, емоції, найтонші порухи людської душі.

У ролі емоційно-оцінних слів-речень здебільшого виступають вигуки, а зрідка їх замінюють службові слова в єдності з повнозначними частинами мови. Такі синтаксичні конструкції виражають емоційно-оцінне ставлення мовця до певних фактів, багаті модально-експресивними значеннями, що зумовлено, насамперед, самими вигуками, а також інтонацією, мімікою та жестами мовців. У писемному мовленні на експресивність вигуків вказують авторські слова, ремарки, розділові знаки. Л.І. Мацько зазначає: *“Уміле використання їх (вигуків) у тематичному контексті і у відповідній ситуації урізноманітнює мовлення, робить його емоційно-насиченим і виразним, барвистим, надає йому ширості й безпосередності живого спілкування”* [7, с. 20].

Серед вигуківих емоційно-оцінних слів-речень, вжитих у прозових творах Марії Матіос, виділяємо такі, які виражають:

– почуття горя, жалю, туги, співчуття, уболівання, розпачу (**ой, ого-о-о, о-о-ох**): **Ой, чує моє серце, це нам так не минеться** (СД, с. 116-117); – **Ого-о-о, це не діло ... О-о-ох, маю гризоту чорну ... – втер сльозу Шандро** (Н., с. 76); – **Ой, у далеку дорогу збралася моя Катерина ...** (Н., с. 79). Локальними особливостями наділені вигуки **йой, і-і-й-й**, які теж відносимо до цієї групи: – **Йой, Іване ... Іване ... не треба було тобі це робити ... йой ... не треба було** (СД, с. 77); – **Йой, мамко ... вставайте, мамко ... діти за вами плачуть** (Н., с. 78) **“І-і-й-й, нуждочко моя велика! Кінець світу! Рятуйте!!!”** – *несамовито волала Софія ...* (Н., с. 38);

– почуття радості, захоплення: **О, яке гарне дитя!** (СД, с. 156); **І, о, чудо: Цвичок відмовився від звичних своїх мандрів** (СД, с. 69). До цієї групи належать вигуківі слова, утворені від іменників у формі звертань: **Боже праведний!** *Билися і паплюжилися одурілі від любові молодіці через одного і того ж чужого чоловіка ...* (СД, с. 59); – **Боже, яка ти маленька проти мене!** (Н., с. 102); **Боже, яка тишина була Анна!** (Н., с. 190);

– докір, осуд, незадоволення, обурення, нерозуміння: ... **Ой прикидалася молодіця ... Ой грала вар'ята** (Н., с. 97); – **О! І ти разом із ними, Катерино, – розгнівано підвела голову на жінку, що якраз виходила з пошти** (Н., с. 202); – **А ви чули, кому він збирається ними гріб обкладати?! Якби ж то тазді якому, а то ... тьфу** (СД, с. 54). Часто вигуки цієї групи сполучаються з іменником у знахідному відмінку, який називає об'єкт, і утворюють фрази: – **Агій на цих дурних людей, що з розумного дурного роблять, – і спльовував раз по раз під ноги** (СД, с. 43); – **Агій на вас, небого, – хочете дитину перепудити?! ...** (СД, с. 61);

Звертання-речення, що вимовляються з подовженням інтонації або супроводжуються вигуком, набувають підкресленої експресії, як-от: – **Тимофі-і-і-і-ю!** Чуєте, Тимофію, йдіть скоренько до хати! (Н., с. 59); – **Коляю-ю-у-у!** – не криючись, гукнула щосили (Н., с. 147); **Ой, Іване-е-е ...** Іван мовчав і чухав голову (М.н.н., с. 116).

Підсилюють емоційність звертань-речень оцінні лексеми (негативного чи позитивного змісту), які часто входять до їх складу, порівн. : **Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейській, паськудо паскудна ...** я на тебе управу знайду, ще не вродився такий, щоби я на нього управи не знайшла ... будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогнуть тобі в нім ... (СД, с. 49); – **Ох, кумко-любко, Васютко злотна ...** Життя – то трояка ружа, казала колись моя свекруха, дай їй царство небесне (СД, с. 185).

Таким чином, аналіз прозових творів Марії Матіос, зокрема використання письменницею таких синтаксичних конструкцій, як слова-речення, доводить, що нечленовані комунікати є важливим засобом характеристики персонажів та вираження експресивності у розмовному мовленні. Експресивною домінантою у висловленні-реченні може виступати будь-який комунікат, найчастіше виражений службовою частиною мови, а мовленнєва експресія, насамперед, пов'язана з усім комплексом людської психології, поведінки, мислення, досвіду, а також відображає авторське емоційне сприйняття світу та змалювання навколишньої дійсності крізь призму художнього слова.

Література:

1. Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Міжнародної наукової конференції / (Чернівці, 19-20 жовтня 2006 р.) / М-во освіти і науки України Чернів. націон. у-ту ім. Ю.Федьковича / укл.и: Ніна Гуйванюк (наук. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 2006. – 312 с.
2. Бибик С. Оповідність в українській художній прозі. Монографія / Світлана Бибик. – Київ – Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2010. – 287 с.
3. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – Ч. I : Синтаксис. – М. : Просвещение, 1968. – 344 с.
4. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибр. праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
5. Гуйванюк Н. В. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень : Навчально-методичний посібник / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2007. – 100 с.
6. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 288 с.
7. Мацько Л. І. Стилїстичні функції емоційних вигуків // Культура слова / Л. І. Мацько. – К. : Наукова думка, 1981. – Вип. 21. – С. 20-23.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
9. Русская грамматика. – В. 2 т. : Синтаксис. – Т. 2 / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – 709 с.
10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
11. Современный русский язык : Морфология. Синтаксис / Под ред. Е. М. Галкиной-Федорук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 467 с.
12. Украинская грамматика / Авторы : В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.
13. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
14. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
15. Перелік умовних скорочень використаних джерел
16. М.н.н. – Марія Матіос. Майже ніколи не навпаки : Вид. 2-е / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2008. – 176 с.
17. Н. – Марія Матіос. Нація / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 256 с.
18. СД – Марія Матіос. Солodka Даруся / Марія Матіос. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 188 с.